

Les pintures murals negres del monestir de Pedralbes: problemes de conservació-restauració causats per l'envelliment de l'acetat de polivinil

Anna Nualart Torroja
anualart@ub.edu

Introducció

Aquesta tesi s'inicia com un treball de recerca i posteriorment passa a formar part del projecte de recerca BHA2002-02411 finançat pel Ministerio de Ciencia y Tecnología, dins el Plan Nacional de I+D+I (2000-2003).

La idea principal, però, s'origina a partir d'un encàrrec professional del Museu-Monestir de Pedralbes i del Museu d'Història de la Ciutat l'any 2000.

Les pintures murals negres (Figura 1) són una de les obres menys vistoses, de les que tenen menys protagonisme, d'entre les que integren la col·lecció del Museu-Monestir de Pedralbes. No semblen, a priori, l'obra més interessant des del punt de vista d'un encàrrec professional per a un conservador-restaurador. Però el poc que es coneix de les pintures negres i la seva raresa (es desconeixen altres pintures similars que s'hagin pogut conservar), així com les patologies derivades del seu arrencament i traspàs l'any 1974, aconsellaven aprofundir en el seu estudi, que, mica en mica, va acabar resultant absorbent.

Malgrat l'excepcionalitat de les pintures, aquestes no van rebre gaire atenció en ser descobertes, potser a causa de la manca de referències iconogràfiques prèvies i la seva poca vistositat artística.

Les pintures negres van ser considerades, pel seu color i la seva iconografia, com a pintures funeràries i atribuïdes al monument funerari de la reina Elisenda per la seva ubicació a les dependències del palau acabades de localitzar dins del mateix recinte que ocupa el Monestir.

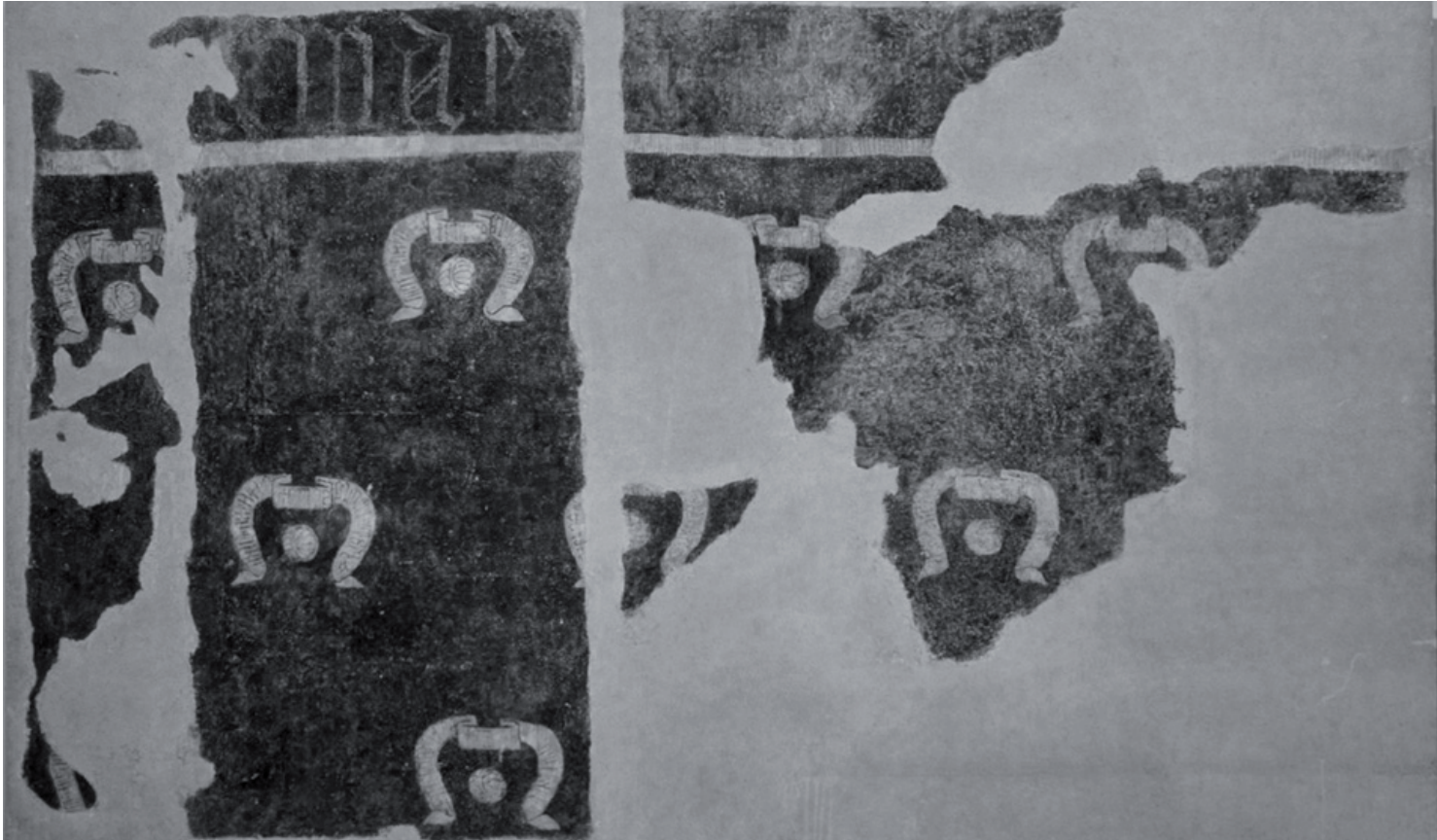

Figura 1. Plafó principal de les pintures negres del Reial Monestir de Santa Maria de Pedralbes (Anna Nualart, 2000).

Metodologia

El treball es va iniciar l'any 2000 amb l'encàrrec de restaurar les pintures negres traspassades per poder-les exhibir en condicions acceptables a l'exposició *Petras Albas: El monestir de Pedralbes i els Montcada (1326-1673)*. El primer contacte amb les pintures va ser una inspecció

visual en què es va constatar un problema important de conservació-restauració i es va elaborar una llista de qüestions per respondre que abraçaven un espectre d'àmbits força diversos.

La informació que es va anar obtenint de la investigació duta a terme es va organitzar en els quatre capítols que configuren aquest treball de recerca.

Al primer capítol s'hi va agrupar la informació referent a l'entorn de les pintures: qui les va encarregar i on eren quan es van realitzar. Es va fer un treball de documentació de la figura de la reina Elisenda i de la seva obra, el monestir de Pedralbes, des de la fundació d'aquest fins la mort de la reina fundadora. S'hi analitzà també la religiositat al segle XIV a Catalunya, on encara hi havia una influència molt notable dels postulats càtars, que poc a poc van ésser eradicats del continent europeu, i també la força del franciscanisme entre la noblesa catalana.

Al segon capítol es van posar en comú dues fonts de documentació fonamentals per conèixer com es va dur a terme l'arrencament i el traspàs de les pintures negres: una filmació en pel·lícula de 16 mm realitzada per documentar el procés (DD. AA. 1974) i la fitxa que l'historiador Miquel Àngel Alarcia en féu l'any 1980 per al catàleg de l'exposició *Barcelona restaura. Exposició d'obres d'art dels segles 2 al 20 dels Museus Municipals d'Art restaurades pels Serveis de Restauració*, que tingué lloc al Saló del Tinell entre els mesos de setembre i novembre de 1980.

La manca de documentació és un tret general a les intervencions de restauració dutes a terme fins a mitjans anys vuitanta del segle XX, i s'explica, en part, per la manca de consciència dels gestors dels museus de la importància de deixar constància escrita dels processos de restauració dels seus fons, i en part per la manca de reconeixement i de suport econòmic a l'activitat professional dels conservadors-restauradors que, sovint, havien de pagar de la seva butxaca la documentació que realitzaven paral·lelament als treballs de conservació-restauració.

Es va poder recórrer també, sortosament, a informació de primera mà d'alguns dels protagonistes de la intervenció: el Sr. Joaquim Pradell i Ventura, restaurador de l'antic Servei de Museus d'Art, i la Sra. M. Assumpta Escudero i Ribot, primera directora del Museu-Monestir de Pedralbes i impulsora de les excavacions que van permetre identificar part del palau de la reina Elisenda al mateix monestir.

El tercer capítol aprofundeix en el tractament realitzat a les pintures negres en el moment del seu traspàs a un nou suport. En aquest moment, es consuma el canvi d'estat de les pintures, que deixen de ser "pintures murals" per passar a convertir-se de fet en un nou bé cultural moble (Figura 2). Es va obtenir la informació del procés amb l'ajut de les fonts

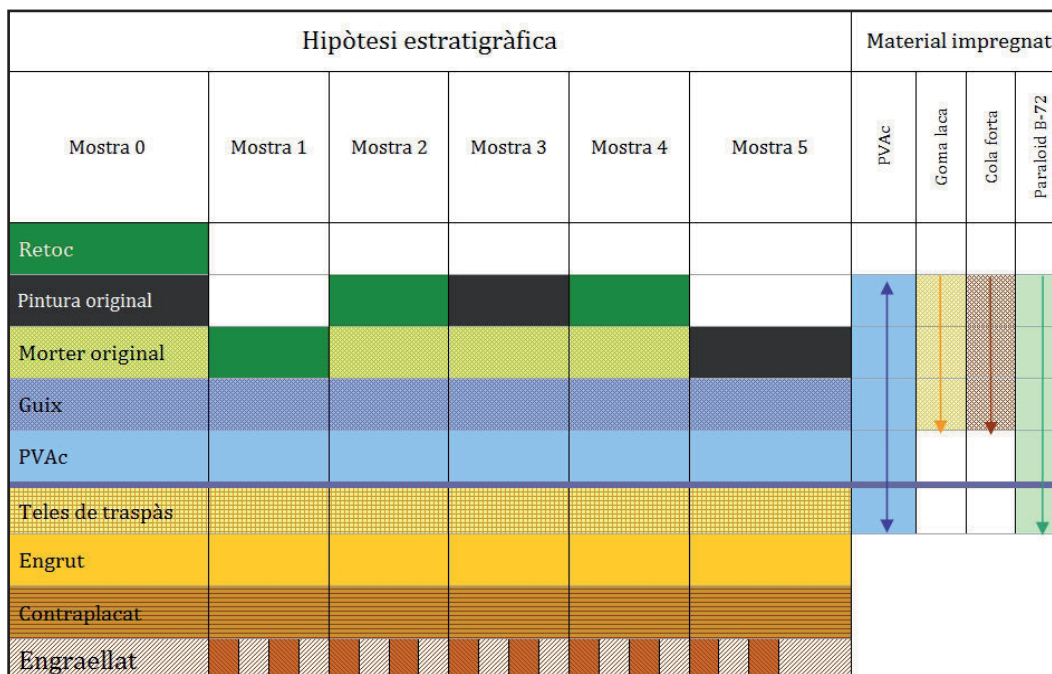

Figura 2. Hipòtesi estratigràfica i penetració del material impregnat a les pintures murals traspassades.

citades en el segon capítol, però l'estudi de les pintures es va complementar amb anàlisis físiques i químiques de la seva estructura i composició. Es va dur a terme també un estudi de l'adhesiu utilitzat per al traspàs de les pintures al nou suport, el poliacetat de vinil (PVAc), i del procés d'envelliment o degradació que pateix, atès que és un dels principals causants de les patologies que presenten actualment les pintures negres.

El quart capítol vol respondre les preguntes menys pragmàtiques que generen les pintures negres, és a dir aquelles qüestions relacionades amb el seu significat. S'hi recull la informació de l'anàlisi iconogràfica de les pintures i també els referents culturals i religiosos del moment en què es van crear, així com una aproximació a la presència de la mort en la vida quotidiana al segle XIV. Per respondre aquestes qüestions va ser necessari recórrer a la bibliografia especialitzada en iconografia i simbologia, i a les mateixes fonts de la literatura religiosa que les va generar, així com a la bibliografia sobre la història de les mentalitats, el pensament i la vida quotidiana.

Finalment, a l'apèndix documental s'aporten documents de referència necessaris per a la consulta durant la lectura del treball de recerca.

Conclusions

Amb el treball realitzat es vol posar de relleu el fet que de l'estudi d'un objecte en procés de restauració, aparentment intranscendent i opac, que s'ha mantingut al marge de l'interès dels estudiosos, i amb la voluntat de respondre les preguntes menys evidents, és possible

arribar a aproximar-se a com pensaven i vivien les persones d'una època tan allunyada del nostre temps com és el segle XIV, més enllà d'intentar resoldre els problemes estrictes de conservació que pugui presentar.

El treball realitzat és una aproximació holística a un bé cultural que ha permès conèixer i comprendre no només les pintures negres, sinó el seu entorn físic, històric i cultural. Es partia de la necessitat de conèixer un objecte i el mateix objecte ha estat la clau per entendre el seu context. Això ha estat possible gràcies a la recerca i al fet d'entendre el patrimoni com un ens general, i no com un conjunt de béns aïllats.

És imprescindible acometre la conservació-restauració d'un bé cultural amb un enfoc de recerca. És indispensable aprofundir en el coneixement d'un bé cultural abans de procedir a la seva conservació-restauració, per poder conèixer els seus significats profunds i així poder-los respectar. No es pot valorar ni respectar allò que es desconeix, i des de la ignorància és molt més probable durant el procés de conservació-restauració eliminar la informació no explícita que conté un bé cultural.

Cal concloure doncs que la conservació-restauració és una disciplina estretament vinculada amb la recerca aplicada, capaç de plantejar preguntes, establir hipòtesis, proposar teories i resoldre problemes.

Per altra banda, la manca de documentació dipositada als centres que custodien el patrimoni és un problema a l'hora de conservar obres que han estat restaurades durant els primers 80 anys del segle XX. Les persones que van intervenir en les restauracions o bé han mort o bé tenen una edat molt avançada. És urgent recuperar la seva memòria de les intervencions realitzades i posar en valor el treball que van dur a terme, sovint sense cap reconeixement, abans que es perdi per sempre.

I finalment, una de les conclusions principals del treball és el canvi d'estat d'una pintura mural en el moment de ser traspassada a un suport que no és el seu d'origen: ja no serà mai més una pintura mural en el sentit tradicional. Passa a ser un conglomerat de materials orgànics i inorgànics, ha patit una sèrie d'operacions que n'han canviat l'aspecte, la naturalesa i la textura.

Des del punt de vista de la conservació, es comporta de forma diferent a com es comportaria una pintura mural al seu emplaçament original. En el cas de les pintures murals negres del Monestir de Pedralbes, per haver estat traspassada amb PVAc, el seu comportament i la seva composició actuals són més propers als d'una pintura contemporània que no pas als d'una pintura mural gòtica.

Agraïments

A la Dra. Gema Campo, professora de Conservació i Restauració de la Facultat de Belles Arts i directora de la tesi. I a la Dra. Maria Antònia Heredero, pel seu ajut i suport incondicionals. A la comunitat de monges de l'Orde de Santa Clara del Monestir de Santa Maria de Pedralbes, i especialment sor Pierrete Prat, sor Immaculada i sor Clara de Jesús Plaxats. A Lúdia Font i Pagès, cap del Servei de Restauració del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i del Museu-Monestir de Pedralbes, i a Antoni Nicolau i Martí, director del Museu.

De manera molt especial, a la Dra. Anna Castellano i Tresserra, conservadora en cap del Museu-Monestir de Pedralbes, per compartir els seus coneixements i el seu entusiasme per la investigació sobre el Monestir. I a totes aquelles persones que amb el seu coneixement han enriquit el meu, i especialment a aquelles que han facilitat que pogués dedicar temps i esforços a la recerca."

Bibliografia

- Alarcia, M. À. (1980). 16. Pintura funerària. Pintura gòtica catalana. In Barcelona restaura. Exposició d'obres d'art dels segles 2 al 20 dels Museus Municipals d'Art restaurades pels Serveis de Restauració. Saló del Tinell. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1980, pp. 65-69.
- Ariès, Ph. (2000). Historia de la muerte en Occidente. Desde la Edad Media hasta nuestros días. Barcelona: El Acantilado.
- Balasch, E., & Español, F. (Eds.) (1997). Elisenda de Montcada. Una reina lleidatana i la fundació del Reial Monestir de Pedralbes. Lleida: Amics de la Seu Vella i Pagès Editors.
- Bassegoda i Nonell, J. (1980). Proyecto de restauración del Real Monasterio de Santa María de Pedralbes (Barcelona). Ministerio de Cultura. Dirección General del Patrimonio, Archivos y Museos. Barcelona, 18 de julio de 1980.
- Brajer, I. (1999). Aspects of reversibility in transferred wall paintings. In A. Oddy & S. Carroll (Eds.). Reversibility – does it exist? London: The British Museum.
- Brajer, I. (2002). The transfer of wall paintings, based on Danish experience. London: Archetype Publications.
- Bria, C. F. Jr. (1986). The history of the use of synthetic consolidants and lining adhesives, vol. 8, num. 1. Standford: Western Association for Art Conservation Newsletter.
- Castellano i Tresserra, A. (1998). Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení. Barcelona: Pulicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.

- DD.AA. (1974). Pintura mural gòtica. Pedralbes. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, Escola Municipal de Formació Professional en Mitjans Audiovisuals. Guió i text de l'equip tècnic i serveis de restauració del Museu d'Art de Catalunya.
- DD.AA. (1988). Modern Organic Materials. Edimburg: Scottish Society for Conservation and Restoration.
- DD.AA. (1985). Produits synthétiques pour la conservation et la restauration des oeuvres d'art. Séminaire, 28, 29, 30 novembre 1985. Berna: Association Suisse de Conservation et Restauration.
- Dei, L., Baglioni, P. M., & Mauro, M. (1999). Materials for wall paintings conservation: change of physicochemical properties, ageing effects and reversibility. In A. Oddy & S. Carroll (Eds.). Reversibility – does it exist? London: The British Museum.
- Escudero i Ribot, M. A. (1974). Descubrimiento del palacio de la reina Elisenda en Pedralbes. In La Vanguardia Española, Barcelona, 7 d'abril de 1974.
- Glass, J. E. (Ed.). (2000). Associative polymers in aqueous media. In American Chemical Society Symposium Series, num. 765. Dakota del Nord: American Chemical Society.
- Monreal, L. (2000). Iconografia del cristianismo. Barcelona: El Acanalado.
- Sabaté Curull, F. (1994). Lo senyor Rei es mort: actitud i cerimònies dels municipis catalans baix-medievals davant la mort del monarca. Lleida: Universitat de Lleida.
- Vovelle, M. (1983). La mort et l'Occident: de 1300 à nos jours. París: Gallimard.